

Симо Ц. Ћирковић
Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944;
лексикон личности-слика једне забрањене епохе,
Београд 2009, стр. 564

Србија у периоду Другог светског рата једна је од историјских тема које су, осим у научној јавности, увек побуђивале велико интересовање и у широј јавности и политичким структурама. У самој науци, истраживању ове проблематике деценијама се приступало с идеолошких позиција. У том смислу јасно се издвајају две екстремне струје: једна, која је у тумачењима минуле стварности следила очекивања комунистичких власти и друга, ревизионистичка, која се појавила почетком деведесетих година 20. века. Проучавању српске и југословенске историје периода Другог светског рата одређени допринос несумњиво је дала и публицистика. Неприхватљиво је, међутим, што се она често и олако упуштала у арбитражање око значајних проблема о којима ни сама историјска наука није дала коначну реч.

Један од наших познатих публициста је и Симо Ц. Ћирковић (1951, Рума), аутор бројних фељтона и телевизијске серије о старом Београду. Према новинар по струци, Ћирковић се више пута опробао и у историографским водама, с променљивим успехом.¹ Последњи резултат његових историографских настојања је лексикон личности: *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*. У књизи је представљено око 2500 личности, а за сваку од њих дате су генералије, подаци о школовању, кратак опис каријере и друштвеног положаја, као и преглед најзначајнијих дела (у случају уметника и научника). Комплетирање биографских чињеница аутор је вршио на основу архивских докумената (поред осталих, коришћени су фондови Историјског архива Београда, Архива Југославије, Архива САНУ, Архива Србије, Архива Правног факултета у Београду) и периодике, а обавио је и мноштво интервјуа са учесницима догађаја и њиховим потомцима (том приликом прегледао је и приватне архиве). Биографије појединих личности обogaћене су фотографијама. У форми прилога дати су персонални састави Комесарске управе Милана Аћимовића, Недићевог владе (са свим персоналним променама) и Одбора државне администрације за Србију.

Лексикони личности значајна су историографска дела, на којима се у српској научној историографији интензивно ради. Њихово настајање захтева вишегодишње напоре великог броја стручњака, чији рад обично координирају признати научни ауторитети. Највећи такав подухват код нас представља *Српски биографски речник* Матице српске, под уредништвом академика Чедомира Попова, с прва четири објављена тома (од слова А до слова К) на којима је ангажовано више стотина стручњака различитог профила.² Треба поменути и *Енциклопедију српске историографије*, такође резултат тимског рада великог броја историчара, на челу

¹ Simo C. Ćirković, *Marsejski krst kralja Aleksandra*, Beograd 1994; Simo C. Ćirković, *Knjaz Mihailo Obrenović*, Beograd 1997; Simo C. Ćirković, *Balkanski atentati*, Beograd 2004; Симо Ц. Ћирковић, *Патрицији и пустилови*, Београд, 2008.

² *Српски биографски речник 1–4*, Нови Сад, 2004–2009. Част да буде један од сарадника на овом пројекту указана је и нашем аутору Сими Ц. Ћирковићу.

са академиком Симом Ћирковићем и проф. Радетом Михалчићем.³ И око пројекта *Сто најзнаменитијих Срба* били су окупљени истакнути научници. Он представља добар пример успешног издавачког подухвата (који се може сврстати у лексикографију) покренутог од интелектуалаца који не долазе из највиших институција науке и културе (Српска академија науке и уметности, Матица српска, универзитети, научни институти).⁴ Због сложености таквих научних пројеката изузетно ретко се дешава да се један аутор упусти у самостално писање речника историјских личности или појмова.⁵

Симо Ц. Ћирковић, међутим, одважио се на самостално састављање лексикона: иако лаик, а не експерт који иза себе има велико искуство у изучавању епохе Другог светског рата и једини који би имао права да се тог посла прихвати без помоћи колега, овај пројекат изнео је ослањајући се само на сопствене снаге. Мада је то напор вредан поштовања, управо из њега су произашли сви, многобројни, недостаци Ћирковићевог дела.

Критичко сагледавање Ћирковићевог дела почиње од самог наслова који је споран, јер синтагма „Недићева Србија“ у науци није прихваћена нити дефинисана и оставља простор за бројна политичка и идеолошка тумачења.⁶ Познато је да је синтагма „Недићева Србија“ заиста користи, али у колоквијалном говору и да је постепено увођена (наметана) у употребу, најчешће у дневнополитичком, ненаучном контексту. Она нема универзално прихваћено значење у науци, што ауторе обавезује да је не користе осим изузетно и да је у том случају теоријски одреде. Симо Ц. Ћирковић то није учинио, чиме је оставио огроман простор за индивидуална тумачења. У чисто административном смислу, под Недићевом Србијом може се подразумевати територија над којом је Влада народног спаса имала јурисдикцију (данашња централна Србија без југоисточних делова, са Банатом и северним Косовом под самоуправом Немаца). Осим те не постоји друга, прецизнија дефиниција. Ипак, на ту синтагму наилази се у литератури насталој на трагу одређених идеолошких интерпретација прошлости. Под њом се у интерпретацији заграничне историографије подразумева онај националистички део Србије (ни четнички ни партизански), који представљају истакнути појединци који се тобоже нису

³ *Енциклопедија српске историографије*, Београд, 1997.

⁴ *100 најзнаменитијих Срба*, приређивач Звонимир Костић, Београд 2001.

⁵ Принцип колективног писања лексикографских дела под руководством искусних научника на Западу је уобичајена пракса (најилустративнији примери овог начина израде лексикона су *The Oxford classical dictionary* и *The Oxford medieval dictionary*). И у нашем суседству, у Хрватској, ради се на исти начин, па је 1997. године објављен лексикон личности *Тко је тко у НДХ – Хрватска 1941–1945. год* у коме је представљена 1121 личност, а који је саставила група од преко 40 сарадника, научника и експерата из више области, књижевника и публициста. Загреб је објавио почевши 1983. године и више томова општег биографског речника (*Hrvatski biografski leksikon*).

⁶ Узевши у обзир да је у Загребу пре десетак година објављен лексикон *Тко је тко у НДХ – Хрватска 1941–1945*, постоји извесна вероватноћа да је та књига Ћирковића подстакла да исту епоху на сличан начин обради код нас, тим пре што је хрватски лексикон наишао на велику медијску пажњу и доживео реиздања. Ова форма публикација има релативно дугу историју на југословенском простору (*Ко је ко у Југославији* 1928, 1957, 1970; *Ко је ко у Србији* 1991, 1991; *Ко је ко у Црној Гори*, 1993; *Ко је ко – pisci iz Jugoslavije*, 1994; итд).

повели за страним интересима (британским и совјетским), већ су се жртвовали за опстанак српског народа.⁷ Социјалистичка историографија и њени и данас активни реликти су, с друге стране, и даље склони да посматрају Недића и његову управу као идеолошког и класног непријатеља, па у складу с тим и карактер његовог режима као квислиншку, а сву активност као издајничку.⁸

Проблем одређења појма „Недићева Србија“ има додатну димензију у случају Ђирковићеве публикације, јер се рефлектује на избор представљених личности. Не треба посебно истицати да су селекција личности и критеријуми по којима се она врши од највећег значаја када је реч о лексиконима, па је један од најважнијих задатака аутора (или групе аутора) да јасно дефинише критеријуме селекције и да их се придржава.⁹ Ђирковић, међутим, није навео мерила према којима се одређивао, нити се она могу утврдити унутрашњом критиком објављеног материјала. Многе личности обухваћене лексиконом немају никакве везе с генералом Миланом Недићем нити његовом владом за време окупације, као ни директних веза са Србијом у окупационом раздобљу. Међу најилустративније примере спадају Андрија Хебранг и Џафер Дева, који нису имали апсолутно никаквих додирних тачака са Србијом у периоду 1941–1944, као ни Светозар Вукмановић Темпо и Милован Ђилас, који нису били директно укључени у акције у Србији (за разлику од, нпр, Александра Ранковића). Њихов контакт са Србијом, ако бисмо баш хтели да га нађемо, био је само индиректан и своди се на то што су они били идеолошки

⁷ Лик генерала Недића виђен је од стране представника заграничне историографије, готово без изузетака, као мученички, а његов чин формирања владе под окупацијом као свесна лична жртва. Најопширније се тим питањем баве Станислав Краков (*Генерал Милан Недић*, I-II, више издања), Ђоко Слјепчевић (*Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1970) и Бошко Н. Костић (*Истина о Милану Недићу*, Београд 2009). Најновији осврт на Недића и природу његове колаборације дао је Бојан Б. Димитријевић у својој монографији *Војска Недићеве Србије*, у којој је Недићев случај окарактерисао као пример колаборације из нужде (Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, Београд, 2011, стр. 459).

⁸ На овим позицијама већ се деценијама налазе Милан Борковић, Бранислав Божовић и Тодор Куљић. Проф. др Тодор Куљић у последње време активно ставља питање историјске улоге генерала Недића и његове владе у дневно-политички контекст, истичући да је свако настојање за рехабилитацијом Недића (или представљање његовог лика и дела макар у делимично позитивном контексту) „анти-антифашизам“, тј. негација антифашистичких вредности (Т. Куљић, *Употреба квислинга у данашњој Србији*, Зборник радова „Ослобођење Београда 1944. године“, Београд, 2010, стр. 553–562). Око питања судске рехабилитације генерала Недића негативно се изјаснио и проф. др Ђорђе Станковић, у новинском тексту *Острашћени историографски ревизионизам* (Политика, 04.07.2008), означивши *Недићеву Србију* као једну од „најквислиншкијих држава“.

⁹ Добар пример јасног дефинисања критеријума пружа *Српски биографски речник* у коме је истакнуто да су у речник ушле „оне личности које су по свом друштвеном, политичком и стручном положају, као и по значају функције коју су заузимале, неизбежно морале да добију место“, затим „личности чије су стваралачке биографије избориле простор међу најзаслужнијим креаторима српске историје“ и „странци (несрби) који су својим креативним, али и разорним учинком утицали на токове српске историје“ (*Српски биографски речник 1*, Нови Сад, 2004, 12). И у лексикону *Тко је тко у НДХ* уредништво је у предговору навело да су изабране водеће личности политичког и државног врха НДХ, истакнути јавни и културни радници, и истакнути противници и жртве усташког режима у ратном периоду (*Тко је тко у НДХ – Хрватска 1941–1945. год.*, Загреб, 1997, стр. v-vi).

и војни непријатељи Недићевог режима. Исто важи и за Иву Вејводу, активисту партизанског покрета у Хрватској и послератног дипломату. Тај низ примера може се знатно продужити ако се под синтагмом „Недићева Србија“ подразумева учешће у политичкој делатности или културним активностима у Србији за време окупације, а не само физички боравак на њеној територији. Увођење тог критеријума доводи у питање присуство војводе Петра Бојовића у Ћирковићевом речнику, који је за време окупације био у дубокој старости, потпуно дистанциран од свих политичких и војних дешавања.

У лексикону је представљен и читав низ личности из четничког покрета које се, упркос оружаном сукобљавању са Недићевим војним одредима, на основу личних контаката и заједничког антикомунистичког става ипак могу довести у везу са Недићем и Србијом у време његовог режима.

Аутор је учинио велики напор да обухвати што већи број личности активних у окупираној Србији, међу којима је много прегалаца из сфере уметности: позоришних и филмских радника, музичара, ликовних стваралаца и других уметника. Ипак, направио је и крупне пропусте. Несхватљиво је, на пример, изостављање великог броја професора и сарадника Београдског Универзитета, од којих су многи после рата осуђени на Суду части, удаљени са Универзитета или чак гоњени од стране Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, што несумњиво указује на њихову ангажованост у политичком и јавном животу за време окупације. Међу њима се налазе и Никола Радојчић, Александар Соловјев, Боривоје Тасовац, Чедомир Симић, Боривоје Д. Милојевић, Аћим Марковић, Ксенофон Шаховић, Коста Тодоровић, Јован Димић, Милован Миловановић, Петар Ђурић, Урош Џонић, Тихомир Ј. Марковић, Михајло Градојевић, Милан Т. Луковић, Панта Тутунџић, Гојко Влаинац, Богић Кнежевић, Душан С. Томић и други.¹⁰ Чуђење изазива и чињеница да је Ћирковић дао простор разним ефемерним личностима које уопште нису учествовале у јавном животу окупиране Србије, док није обезбедио место, на пример, академику Јовану Радоњићу, истакнутом историчару.

И док неки научници уопште нису ушли у Ћирковићев лексикон, код сарадника Универзитета под окупацијом, којима је припала част да се нађу на његовим страницама, има извесних материјалних грешака. Па тако се за професора др Радивоја Кашанина (1892–1989) тврди да „није имао контакта са Недићевим апаратом“, иако је учествовао у изради пројеката за Српски цивилни план.¹¹

¹⁰ Набрајање свих професора и сарадника Универзитета који су изостављени из речника и навођење њихових биографија одузело би исувише времена и простора, којим из разумљивих техничких разлога не располажемо. Довољно је истаћи да се др Боривоје Тасовац сматра утемељивачем српске педијатрије, академик Никола Радојчић једним од највећих српских византолога и медијевиста, а Александар Соловјев једним од најистакнутијих међуратних правника и историчара права (*Енциклопедија српске историографије* 607–608; 640–642).

¹¹ Српски цивилно-културни план био је општи план живота зачет у Министранству просвете и вера за време окупације. План је предвиђао низ пројеката које су предложили и разрадили професори и сарадници Универзитета. Никада није спровођен, али су бројни сарадници који су учествовали у његовој изради после рата удаљени са Универзитета (Архив Југославије, Фонд: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача /110/, 551-286).

Поред употребе недефинисане синтагме „Недићева Србија“ и проблематичне селекције личности, озбиљан пропуст чини и непостојање уводне студије. Лексикон овог обима, који се бави врло осетљивом и у науци још недовољно истраженом проблематиком, свакако би требало да садржи једну екстензивну уводну студију која би читаоца упознала са основном фактографијом везаном за рат, окупацију, формирање и рад домаћих управних установа, лик и дело генерала Недића.¹² Уместо ње, Ђирковић је на почетку свог дела објавио текст који има функцију предговора или увода и чији је наслов „Недићева Србија: Покушај декодирања историје – корени настанка и корени нестанка“¹³ Текст обилује и другим публицистичким терминима који се иначе не употребљавају у научној историографији. У њему је на свега десетак страна аутор дао површан осврт на Југославију непосредно пре рата и у току њега, при том демонстрирајући одсуство суштинског разумевања проблематике. С доста слободе и врло мало научног утемељења, он је понудио своје виђење ситуације која је претходила априлском слому, означавајући расцеп Радикалне странке и сарадњу пречанских Срба с ХСС-ом као главне узроке осипања снаге српског народа. Ђирковић је дао и прилично субјективне осврте на лик и дело кнеза Павла Карађорђевића и пуч од 27. марта. У тумачењу пуча он противречи самом себи: прво тврди да иза њега стоји „нескривени британски интерес“, а потом да су њиме „откочене све полуге националног поноса“, представљајући официрски пуч као контраст уздржаности кнеза Павла. У једној од наредних реченица, он пуч означава као „последње призивање националне енергије, које је у суштини имало *дилетантско-трагични карактер*“. Априлски слом приписан је издаји, дефетизму и лошем ратном плану (Р-41, који није ни спровођен), док је војна превођ Рајха тек успутно констатована. Личност генерала Недића такође је представљена врло слободно и необјективно, уз обиље вредносних оцена и ненаучних термина. Ђирковић прво истиче да су за појаву генерала Недића одговорне политичке последице Марсељског атентата, што у његовој интерпретацији значи одсуство снажне личности на челу државе. Он је потом Недића, не обазујући се на специфичне прилике у којима је деловала управа на чијем се челу налазио, окараткетирао као „дириговано оклевало под немачком паском, сужањ Нове Европе“.¹⁴ Даље се Недићу приписује покушај стварања „аристократије сељачког типа“, односно стварање „народњаштва“, које је означено као главни „отпор модернизацијским процесима“.¹⁵

¹² Недостатак уводне студије у методолошком смислу делимично је компензован речником појмова и скраћеница, премда се у овом делу књиге углавном налазе објашњења везана за појмове и организације страног порекла.

¹³ Историја није дигитални уређај или апликативни софтвер, па стога ни не може бити декодирана. Кроз уводни текст, али и ауторову реч захвалности на крају књиге, провејава инсинуација о постојању некакве Недићеве епохе, анатемисаног периода, забрањеног за истраживање, што је конструкција која нема утемељења ни у историјској стварности ни у науци.

¹⁴ «Политичко наслеђе које је Александар I Карађорђевић оставио на плочнику Авеније Канобијер (Марсеј) било је претешко и за кнеза Павла, и за све краљевске политичаре и за старомодни генералитет. Они су произвели Недића, Србију предали Хитлеровом *мачу правде и новом нараштају у новој Европи.*» (стр. XIII–XIV).

¹⁵ Поднаслов овог дела уводног текста је *Мајордомусов грех и лелек себра*. Недић је означен као родоначелник (мајордомус) „народњачке“ идеологије. И мајордом (lat. maior domus) и себар су средњовековни термини (притом различитог географског порекла и оригиналног

Ћирковићев лексикон необичан је и по томе што се у знатној мери састоји од цитата из извора и литературе који прожимају текст аутора, а што није примерено тој врсти дела. Пошто цитати захтевају научни апарат коме такође није место у речницима, Ћирковић је истовремено направио две крупне методолошке грешке. Уместо навода и напомена, лексикони могу да садрже списак коришћених извора и литературе, бар оних важнијих, на крају сваке јединице. Али, аутор није нашао за сходно да читаоцима стави на располагање одговарајућу библиографију.¹⁶

Аутор је склон етикетирању и вредносним оценама, при чему његови судови немају упориште у чињеницама и нису засновани на озбиљнијим анализама. Више пута дозволио је себи да се поведе за сензационалистичким наводима у изворима, што се посебно уочава у случају коришћења фонда БДС Историјског архива Београда и друге грађе обавештајног порекла.

Лексикон *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944* нажалост садржи велики број материјалних грешака, чиме се доводи у питање његова употребна вредност. Указаћемо само на неколико запањујућих које непобитно указују на велике пропусте у писању овог дела. Под одредницом Милован Ђилас наведено је да је мајка дотичног комунистичког функционера била учитељица, иако је сам Ђилас у својим мемоарима забележио да је она била неписмена. Историчару и академику Васи Чубриловићу, поред сина који је преминуо у раној младости, дата је и ћерка коју угледни научник никада није имао. Слична грешка почињена је и у случају Драгослава Страњаковића, који је поред сина имао и ћерку али се она у лексикону уопште не спомиње. Кћи Ђорђа Жујовића Гордану, сада монахињу, раније запослену у библиотеци САНУ, Ћирковић је помешао са унуком Николе Радојчића, такође Горданом запосленом у истој установи, па је, вероватно мислећи да се ради о истој особи Гордану Жујовић прогласио за Гордану Радојчић, према супругу кога она никада није имала. Књижевнику Божидару Ковачевићу, између осталог и руководиоцу Архива САНУ, одузео је звање управника те установе, деградирајући га у шефа Архива (иако такво звање не постоји у званичним архивским систематизацијама у Србији) и архивисту. Нејасно је и због чега је аутор одлучио да Делфу Иванић унесе у лексикон као Делфу Мусић, иако је она позната под презименом свог супруга.¹⁷

У целини гледано, вредност лексикона бомбастичног наслова *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944* нажалост врло је мала у научном сагледавању историје

значања којег Ћирковић очигледно није свестан), који ни у ком случају не могу да се употребе у описивању једне особе са половине XX века.

¹⁶ На цитате се наилази и у лексикону Јована С. Радојчића *Срби: Српска Крајина, Славонија, Далмација, Хрватска:; биографски лексикон*, Београд 1994 (недавно поново објављеном, у проширеном, тротомном издању које обухвата и Босну и Херцеговину), али се ту ради о јасном методолошком приступу. Као лексикограф-аматер, Радојчић се није упуштао у писање одредница, већ је дословно преносио биографије које је годинама помно трагајући за њима налазио у разним публикацијама. При томе, на крају сваке одреднице, он је коректно навео извор из кога ју је преузео. Свестан недовољне стручности да би давао било каква тумачења, без имало претензиозности, Радојчић је исправно поступио наступивши само као сакупљач. На тај начин, обавио је веома користан посао: и научници и шира јавност сада могу наћи на једном месту податке који су били расути и тешко доступни.

¹⁷ Тим пре што је и сам аутор у тексту истакао да је од удаје користила мужевљево презиме.

Србије у Другом светском рату. Због материјалних грешака и произвољних тумачења, ово свакако није ни књига коју треба препоручити широј јавности. Иако се у белешци о аутору Ћирковић декларише као историограф и лексикограф, а не као историчар, прихватањем изазова да се упусти у писање једног овако сложеног дела он је морао да усвоји макар основне постулате методологије историјске науке (употреба и критика извора, изношење вредносних судова, употреба научне терминологије и сл.).¹⁸ Општи утисак после читања овог лексикона је утисак о ауторској некомпетентности. За жаљење је што смо уместо ризнице поузданих и критички проверених чињеница која ће истраживаче ослободити напорног трагања за биографским подацима разбацаним по великом броју различитих публикација, па чак и у архивској грађи и другим необјављеним изворима, добили књигу која изазива недоумице и захтева пажљиву проверу свих понуђених информација. Ипак, готово је извесно да ће Ћирковићев лексикон скренути пажњу не само лаика, већ и историчара и да ће га они који су међу њима склони површном коришћењу доступне литературе често консултовати. То значи да ће се грешке начињене у овој публикацији преливати у друге и да ће лексикон о личностима „Недићеве Србије“ дати извештај допринос учвршћивању митске слике прошлости и успоравати покушаје да се о епохи Другог светског рата у Србији коначно проговори језиком науке, непристрасно и објективно. Поражавајућа је и чињеница да је издавање ове публикације у тиражу од 1000 примерака (што је за историографско дело веома респектабилан тираж) финансијски помогло Министарство културе Републике Србије, а да бројне квалитетне научне публикације годинама чекају материјалну помоћ за објављивање.

Александар СТОЈАНОВИЋ

История на народна република България. Режимът и обществото, (под обща редакция на Ивайло Знеполски), Институт за изследване на близкото минало, София, 2009.

У Бугарској је 2005. године основан Институт за изследване на близкото минало (Институт за изучавање блиске прошлости) са циљем да подстакне истраживања из савремене бугарске историје. После, условно речено, промена које је донео 10. септембар 1989. године, у Бугарској је до данас објављен велики број књига које су у фокусу имале године, догађаје и проблеме из скоро полувековног периода комунистичког система. Та продукција развијала се у два смера. С једне стране, обухватала је дневнике, сећања, мемоаре, чак и нови жанр – сећања преживелих из логора, која су била штампана у малом тиражу, често као самиздати. Њихова важ-

¹⁸ Избегавајући да се представља као историчар, Ћирковић је покушао да себи, као лаику, да право на слободу у приступу, методологији, изразу и тумачењу, која научницима није дозвољена. Међутим, с обзиром на сложеност проблематике са којом се добровољно ухватио у коштац, не постоје оправдања за ниво нестручности коју је демонстрирао и штету коју је проузроковао у процесу расветљавања историје Србије у периоду Другог светског рата.